

IV.

Den pietistiske Bevægelse i København 1733.

Aaret 1733 synes at være oprundet ret roligt i København. »Gud være lovet«, skriver Baronesse Söhlenthal 13. Jan. 33. til Zinzendorf, »at, selv om det her gaar af i Stilheden, saa har Herren dog sikkert sine, og aabenbarer sig daglig mere og mere for mange Sjæle«. Den pietistiske Bevægelse tog altsaa til. Dette kunde ikke blive skjult hverken for Præsterne eller for Befolkningen i det hele. De ortodoxes og de verdsligsindedes Forbitrelse steg stadig, og Frygten for et Kirkeregimente i pietistisk Aand tilskyndede dem til at rette deres Angreb mod de opvakte, der nu som før havde deres faste Tilhold i Vajsenhuskredsen. Om Ewald samledes stadig en Skare, som rigtignok ingenlunde alle var af samme Støbning. Vækkelsen var i høj Grad blandet med mystiske og sværmeriske Elementer, saa de Indvendinger, der Mand og Mand imellem verserede mod »Vajsenhusfolket« ingenlunde alle var uden Grund. Der er i et Par Stambøger fra hin Tid (Dalhoffs 1733 og Rennords 1734) og i et Brev af 4. Aug. 33 fra Fændrik Hen-

rik Langhorn til Md. Wulfs¹⁾ opbevaret os Navnene paa de mest fremtrædende af Kredsen. Den bestod af en broget Samling Personer af alle Stænder, fra de højeste til de laveste. Hoffets Personale, høje og lave, var forholdsvis stærkt repræsenteret. Præster, Læger, Studenter, Haandværkere (især Skræddere og Skomagere) og mange andre af forskjellig Stand og Kjøen fandtes i Skaren, deriblandt en omvendt Jøde²⁾. Det tyske Element var rigeligt tilstede, et Vidnesbyrd om, hvorfra Bevægelsen stammede, hvorfor ogsaa de Sammenkomster, der holdtes, jevnlig kaldtes »den hellige tyske Forsamling«, ligesom tyske Salmebøger anvendtes ved Møderne³⁾.

Midt imellem Partierne stod Regeringen, hvis ledende Mænd i og for sig ikke var erklærede Modstandere af Pietismen, men som dog mente det rigtigt at blive fast staaende paa Statskirkens Grund. Kongen selv indtog et lignende Standpunkt. Liv i Kirken ønskede han, og at tvinge de ømme Samvittigheder syntes ham Synd; men Uro og Bevægelse, der ikke lededes fra oven af, maatte han som den enevældige Kongemagts Bærer være Modstander af, og dette sidste Synspunkt var endnu for ham det overvejende. Derved kom han i en underlig Dobbeltstilling, og som Følge deraf blev hans Ledelse vaklende og ubestemt. De ortodoxe saa dette og vidste at benytte sig deraf. Det gjaldt om ved Uro at faa Kongen saaledes knyttet til det gamle System, at de yderligtgaaende Pietister derved kunde rammes; Kongen skulde gøres bange for Reformen. Det gjaldt om nu at finde Angrebepunkter, og de frembød sig snart, da hen paa Foraaret Spørgsmaalet om Skriftestolen kom paa Dagsordenen⁴⁾. Forskellige Herrnhuterens Besøg i

¹⁾ Kh. Saml. 4. II, 641—53.

²⁾ Kh. Saml. 3. I, 387. Den 30/a 1733 fik Friderich Christian, conversus Judæus, kgl. Tilladelse til at handle med gamle og nye Klæder i Kjøbenhavn, for at han kunde fortjene noget til Livsophold (Sjæll. Tegn.).

³⁾ Kh. Sml. 5. IV, 291. ⁴⁾ Smst. S. 324.

København gav desuden de ortodoxe en kærkommen Lejlighed til at beskyldte de opvakte for Separatisteri.

I Begyndelsen af Aaret 1733 havde David Nitschmann besøgt Byen. Endnu inden hans Afrejse d. 26. el. 27. Febr. var de til Grønland bestemte herrnhutiske Missionærer Chr. David, Matth. og Chr. ~~Stach~~ ankomne til Byen. »Den kære Chr. David«, skriver Söhlethal 28. Febr. 33 til Zinzendorf, »opbygger mig ved sit Udseende; hvad vil det ikke blive, naar jeg først rigtig lærer ham at kende«. Han var en urolig, heftig og mystisk Natur, men en ærlig Kristen¹⁾; ved sin ærværdige Skikkelse, sin store Veltalenhed og ualmindelige Bibelkundskab fik denne mæhriske Tømmermand en betydelig Indgang i København, især blandt de fromme i Hofkredsen²⁾. Ewald og Spisemester J. P. Piper vare vel hans fortroligste Venner³⁾, men ogsaa til den mere tilbageholdende og besindige J. B. Bluhme stod han i et nærmere Forhold⁴⁾. I det hele var der næppe mange af den vakte Kreds, som under hans tremaanedlige Ophold i Kjøbenhavn ikke kom under hans Indflydelse eller dog Paavirkning. Chr. Davids Ledsagere, Fætrene Chr. og Matth. ~~Stach~~, var mindre betydelige Personligheder, men i saadanne borgerlige Kredse, hvor man forstod Tydsk og elskede Guds Ord, havde ogsaa disse Mænd deres Mission. Iver savnede de ikke, om end deres Kundskaber vare smaa⁵⁾.

Den 7. Juli 1733 skrev Andreas Hojer, der selv tilhørte den moderate Pietisme, til en Ven paa Landet: »Hr. Ewald beskyldes paa ny for sine Privatforsamlinger med

¹⁾ Saaledes karakteriserer Provst H. M. Fenger ham i Kirke-Løks. for Norden I. I sit Skrift »Bidrag til H. Egedes og den grønl. Missions Hist.«, § 11 har Fenger ydet mange Bidrag til en nærmere Karakteristik af denne mærkelige Mand.

²⁾ H. M. Fenger, anf. Skr. S. 119.

³⁾ H. M. Fenger, anf. Skr. S. 343—4.

⁴⁾ Herom vidner et mærkeligt Brev fra Bluhme til Chr. David, der er meddelt ndf. S. 555 ff. og hvoraf et Brudstykke i Oversættelse findes i Kh. Saml. 5. III, 699—700.

⁵⁾ Kh. Saml. 5. IV, 320—22.

Mad. Wulfs og Nordrups Familier¹⁾. Men der var ogsaa andre, som holdt Bevægelsen vedlige, hvoriblandt kunde frembæves, foruden Præster som P. N. Holst, A. C. Rohn, J. F. Reuss, Lægmandene Gerh. Hammecke, Andr. Røpke, Alandt og Frick²⁾, samt Studenterne Jesp. Støvring, Gert Hansen, Søren Lintrup o. a.

De opvakte dannede en stor Vennekreds, der saa' paa hinanden som »Brødre« og »Søstre«, ogsaa undertiden vekslede »Broderkys« — men som forøvrigt bestod af aandeligt set meget uensartede Elementer. Endnu i dette Aar holdtes de sammen af det Tryk, som fra Regeringens Side svævede over dem. Lidelsen ansaa de for en Ære fra Gud, en enkelt (S. Lintrup) næsten sværmede for Lidelsen; men det skulde snart vise sig, hvor uensartet Kredsen var. Da Separatisteriets Storm 1734 brød ind over dem, faldt Kredsen fra hinanden, en Del af dem holdt fast ved Kirken med dens pietistiske Præster³⁾, en Del gik Separatismens og Sværmeriets golde Veje, men langt den største Del blev, efter at ogsaa mange af dem havde været inde paa Separatismen, opsamlede i Brødresocietetet, som efter nogle Aars vekslende Begivenheder stiftedes i Efteraaret 1739.

Vi vilde nu savne nærmere Efterretninger om de Former, Forsamlingslivet havde antaget 1733, hvis den i November s. A. nedsatte kgl. Kommission ikke havde foranlediget, at de ortodoxe Præster, for at hævde Berettigelsen af deres Angreb paa Pietisterne, lod optage Notarialvidne om, hvad forskellige Personer vidste om Forsamlingerne.

Det var navnlig Præsten Chr. Reenberg (en Brodersøn af Provst Morten Reenberg), der var ivrig for at skaffe Beviser mod Pietisterne. Efter at have optegnet 57 Lære-

¹⁾ Kh. Sml. 5. III, 184.

²⁾ De to sidste vare »Fyrværkere«. I Brødremenighedens Diarium omtales under 20/6 1763 »Broder Alandts salige Hjemgang paa Ærø«. Han var dog allerede død 1762.

³⁾ Kh. Sml. 5. IV, 402—7.

punkter, i hvilke Pietisterne formentlig foer vild, anmodede han i Marts 1734 Not. publ. R. Æreboe om at affordre 24 Stndenter (mest Kommunitetsalumner) skriftlig Erklæring om, hvad de i Prædikener af Ewald og P. N. Holst havde hørt, der formentlig stred mod den lutherske Kirkelære, og hvad der ellers var Vidnerne bekjendt om de gudelige Forsamlinger¹⁾. Som Følge heraf indkom en Række Vidnesbyrd. Det var som oftest ikke meget graverende Ting, disse Vidnesbyrd indeholdt. Imidlertid skulle nogle af dem her meddeles, da de sætte os ret godt ind i Tidens Bevægelser²⁾

1.

Af Notarialprotokollen for 1734.

Velærværdige Hr. Christian Reenberg.

Deres Velærværdigheds ved Notario Publico til mig underskrefne indsendte requisition æsker min attesterende Sandhed og Forklaring, om hvad Jeg af Ewald, Præst til Weysenhuuset, og Peiter Holst til Trinitatis Kirke, eller andre Personer i eller uden Embedet, haver hørt stridig imod vores Augsburgiske Confession og vores Kirkes libros Symbolicos, eller seet nogen Act stridig imod vores Ritual, hvilcken min paa æskede Sandhed ieg efter min Samvitigheds pligt og drifft finder mig beføyet, Deres Velærværdighed med særdeelis fornøjelse til Guds Ære saa sandfærdig at communicere, som jeg med Æd agter at bekræfte, og bliver da denne. 1. Hvad sig dend til Trinitatis Kirke værende Peiter Nicolai Holst angaar, da hørte ieg ham vel 2de Gange i-fiord Vinter; mens som hands Prædickeener merckedes heel fulde af had, ondskab og foragt mod Kirkerne, Prædicke Embedet, Skrifte Stoelerne og Alterne, hvor i stæden hand holt Skoelens Opbyggelse, Catechisationers ideligere vedlige holdelser meere nyttige og høyere

¹⁾ Kh. Sml. 3. IV, 87.

²⁾ En Række andre Vidnesbyrd om de samme Forhold findes meddelt i Kh. Sml. 5. IV, 291—322.

nødvendig; ia der merckedes hos ham en synderlig Aversion til de forreskrevne Aften Sangs texter og Epistler, dem hand da lidet eller intet rørte, ia med een særdeelis myndig frihed snart forbie gik, Alt saa fattede ieg ey u-billigen Aversion for saadan en forargeligs forargelige Predikener. 2. af Ewald, Præst til Weysenhuuset, har ieg hørt i hands Prædicken denne Socinianorum Lærdom, at Christus hafde vel satisficeret for vores dend oprindelige og medfødte Synd, saa at dend icke kunde fordømme os, men syndede nu et Menniske selvvidende og med forsætt, nyttede Christi Fortieniste ham icke, og altsaa Gud icke kunde være ham naadig, med mindre Synderen selv maatte satisficeere Guds Rætfærdighed; hvilken sin falske og kietterske Lærdom hand agtede at probere ex immutabilitate Dei, og illustrere paa følgende Maade af Mosis Exempel, hvis Synd |: verba Edwaldi :| var efter de fleeste Læreres Meening denne, at hand slog 2de gange paa Klippen, og hvo siger, at Moses io haver gjort Omvændelse, fortrød sin Synd, med Graad og Taare dend afbedet, at hand dog maatte komme ind i det forjættede Land? Men hvor gik det Manden? Nej hand maatte giøre Satisfaction for sin Synd, og Gud slog ham ihjel etc. Ex hoc et pluribus petiit argumentum tale: Er da Gud immutabilis, i gaar og i dag dend samme, saa vil hand og etc:

3. Mod vores Kircke Ritual heel stridig har ieg seet, at samme Præst Edwald restaurationem vel restitutionem Baptismi med sine underhavende Weysenhuus Børn i verk stille, hvilcken usædvanlige Act icke lidet forfærdede mig at bieveaane, og see saadan et selvopdigtet Aag at lægges paa de u-myndiges Halse; hvilken gik saaledes til: Efter at Præsten Ewald hafde endt sin prædicken, blef Børnene med deres 2de Lærere, Dyrhof og Jacob Dannefer, fremstillede, og Præsten derpaa effter en Tales og Examens holdelse gjorde Børnene følgende 3de Spørsmaal: 1. Om de hafde holt det Løffte og dend Pagt, som de med Gud, og Gud med dem i Daaben hafde indgaaet. 2. Om det da

hiertelig fortrød dem, at de hafde været saa troeløs, og 3. om de da herefter vilde holde dend saaledes fast og uryggelig, at de ej alleniste i dem selv vilde hade og forsage Dievelen, Verden og Kiødet med sin Tieniste, Gierninger, Lyster og Begierligheder, men end og i at straffe og laste dem hos andre, om det end skulde koste dem Forfølgelse og Had paa Ære, Gods og Velfærd, ia end og Livet, og saaledes tiene Gud aldeelis; og om de herpaa som i Guds Aasiun for denne Menighed vilde give deris Hænder til Forsickring, om dette deres løftes standhaftighed og troefasthed? Hvorpaa hand stoed for det lidet Bord — da deres værende Alter — som stoed lige ud for hendes Naades Grevinde Laurvigens Stoel, som og selv var i Kirken, og hver for sig af de smaae u-myndige Børn med synderlig Zitren og Bæven, ia nogle med særdelis Graad lagde deris hænder i hands, og saaledes |: om ieg mindes ret :| jure jurando: Saa sandt hielpe mig Gud og hands hellige Ord etc: oprettede deres Daabes Pagt paa Nye. Dette sidste, om det skeete ved Æd, synes mig nok, *Salva Conscientia*, med Æd at torde bekræfte; men som Hukommelsen for mig i saa vigtig en Sag muelig kan feile, unddrager ieg mig derfra, men skulde vel icke tvivle, io Deres Velærværdighed |: om forlanges :| at faae det ydermeere stadfæstet af Velædle og Velbyrdige Hr. Justitz Raad Gram og Studenten Samuel Steenlosius¹⁾, som paa samme tiid kiendtes i Justitz Raad Grams Logie, og Politie Mester Torm, som tillige var overværende ved samme Act.

4. Hvad andre personer, som efter Deres Velærværdigheds første Notarial requisition angaaer, som skulle være mig forekomne inficerede af disse tiiders fordømmelige Kietterske Lærdomme, da er det vel mueligt, men mindes icke hvem, undtagen disse 2de, een Student, naful. Svartskop, dend tiid efter Sigende tienende hos Politie Mester Torm, og en skriver Karl nafnl. Rippke, tienende

¹⁾ Se Kh. Saml. 5. IV, 313—4.

hos Raadmand Buurmesters, hvis Principer blant andre discursive imod mig i dette mit Logement, paa Ærværdige Hr. Heibergs Cammer, kom saavidt, at de statuerede, et Menniske kunde her i Livet komme til Fuldkommenhed uden at synde.

Denne min sandfærdige Attest indleveres til Notario Publico af mig underskrefne med Begiering, at i fald Deres Velærværdighed synes fornødent at æske mig selv for den høye Commission, det da maatte skee inden Fredag førstkommende, efter som ieg ligger paa min til Fyen nødvendige Reise (osv.).

Khafn. d. 15. Martij 1734.

*Christopher Zimmer*¹⁾.

Ædle Hr. Notarius Publicus.

Da Conventiclerne her i Byen sist i Aaret 1731 og først i Aaret 1732 begynte at blive temmelig aabenbare, besaae ieg eengang af Nysgierrighed een af samme Forsamlinger i Stormgaden, hvorom ieg holder u-fornøden videre at mælde, som ieg vil formode, her spørges fornemmelig om de private Forsamlinger, som kand være holdne, siden samme ved et Kongel. Allernaadigst Rescript først i Aaret 1732 skal være forbuden, og er da om samme Conventicler denne min sandfærdige Declaration: Omtrent først i afvigte Aar 1733 kom ieg at logere hos een Bager i Klæde Boederne, hvor der for min Ankomst i dend middelste Etage logeerte een Betienter ved Hove ved navn Qvast, som mig blef sagt var dend samme, hos hvilcken omt. Conventicler udj Stormgaden vare holdne, og som mit Cammer var lige over sammes Værelser, saa kunde ieg temmelig vel høre, hvad derneden under forefaldt. Jeg hørte da undertiden om Aftenen, at der blef sunget, læst af Biblen, og om Aandelige Sager discoureret i fremmedes overværelse, dog uden nogen særdelis orden, thi undertiden sang mand kun nogle Vers, som Sangen gierne ved

¹⁾ Blev 1736 Sognepræst i Dannemarre (Laaland).

en eller anden Discours blev afbrudt. Dette varede gierne ud paa Natten til Kl. 11 og undertiden vel længere, men om disse Sammenkomster hafde nogen viss og foresat tiid, merkede ieg icke; hvo disse personer vare, som søgte denne forsamling, veed ieg icke, som ieg kun sielden ved en hændelse fik nogen at see, da de kom eller gik bort, og somme erindrer ieg icke, at ieg kiendte. Dog erindrer ieg dette, at efter at 3de tydske personer |: som siden gik til Grønland :| vare komne at logere i samme huus, samme ideligen besøgte denne forsamling, da een af dem gierne førte ordet, og holdt Discourser om geistlige Sager; men hvad Ord egentlig af ham eller andre bleve talte, veed ieg icke, saasom ieg sielden formedelst andre forretninger hafde leilighed at høre til; eengang erindrer ieg nok, at der i forsamlingen blev spurt, om de ordentlig skulle komme tilsammen, hvorpaa Madamen allene svarede, at det maatte komme an paa enhvers fri villie, og hørte ieg ey videre, hvad Resolution der blev taget; icke desmindre vedvarede samme forsamlinger, til ieg flyttede derfra, som skeede sist i April Maaned samme Aar. Udi samme Aars Efteraar blev spargeret, at der udj Kattesundet blev holdet Forsamlinger hos dend ellers bekiente Magister Spangenberg, som der logerte tilligemed nogle andre tydske, som vare komne herind, hvorfore ieg, for at se og høre bemeldte Spangenberg, gik een Aften derhen, tillige med 3de andre Studentere, nafnl. Mathias Jensen, Christian Braad og Peter von Hagen¹⁾. Da vi kom, bleve vi strax uden nogen hinder baade needen og oven indladte, og forefandt vi da icke Spangenberg selv, som hand var gaaet i Byen, men de andre Tydske at sidde ved et Bord, tillige med nogle faae fremmede, omtrent 4 à 5 i tallet, som alle sang hver i sin Psalme-Bog, og efter at et Vers var afsungen, begynte nu een, nu en anden af bemeldte Tydske at tale,

¹⁾ D. e. den bekjendte Skribent P. v. Haven (D. biogr. Lex. VII, 170—1). Math. Jensen siden Præst i Vestenskov. Chr. Braad var blandt de Studenter, der afgav Erklæring til Not. publ.

ligesom det faldt dem ind, hvilcken talemaade de ogsaa selv brugte, og skeedte alt dette uden mindste orden, thi undertiiden falt een dend anden ind udj sin tale, undertiden maatte een holde op midt i meeningen, enten det skeede af mangel paa ord eller meening, veed ieg icke, saa at det forekom mig, som de der endelig skulle sige noget, skjønt de lidet vidste, hvad de ville sige, saaledes gick de dend Psalme igiennem med at synge et Vers, og dernest at commentere derover. Hvad Materie og Ord egentl. bleve talte, kand ieg ei saa lige sige, som til deels deres udtale var noget u-forstaaelig, og deres meeningen til deels hafde en liden sammenheng, ellers gik Discoursen fornemmelig ud paa Siælens tilstand i og efter omvendelsen, og erindrer ieg, at een blant andet hafde denne Particularitet at sige om sin tilstand efter omvendelsen, at hand gik gierne med øynene op til Himlen, skjøndt Marken var meget deylig at see til, een anden lod sig mercke med, at der var en stor forskiel imellem troen i hiernen og i hiertet. Da vi saaledes nogen tiid hafde hørt paa disse personer, gik vi bort. Dette er alt det, som ieg selv har seet eller hørt paa disse Conventicler. Hvad Hr. Ewalds Lærdom angaaer, da kand ieg icke nægte, at ieg io een og anden gang har været i hands prædickener, og der hørt adskilligt, hvorover ieg har stødt mig, men som ieg kun faae ting deraf har antegnet, saa er det meeste af mig siden bleven forglemt. Jeg vil derfor allene melde om, hvad ieg strax har antegnet, efter at ieg hafde hørt ham i Aaret 1730 eller 1731: |: om ieg slutter ret, thi Aaret har ieg ei antegnet, men allene Dagene :| var ieg i Prædicken og undertiden i Catechisation paa det Kongl. Weysenhuus den 2. 3. 4. og 8. Søndag efter Trinitat: og Mariæ Besøgelses Dag samme Aar, og lagde ieg da særdeelis merke til efterfølgende poster: dend 2den Søndag efter Trinitatis i Catechisationen talte Hr. Ewald i anledning af Sproget Rom. 11: alleting ere til ham, saaledes: Der iblant er fornemmelig Mennisket, som skal være til

ham; derom bekymre vi os lidet, Apostelen siger dog alle-ting, og saa maae merckes Davids Ord i hands sidste Psalme, da hand har opregnet, at alle Creature skal love Herren, slutter hand, og alt det, som har Aande skal love Herren; der ligger noget i de Ord. Samme Søndag faldt og hands Ord over Lydiæ historie saaledes: Det første, Gud begynder med sin Naades Virkning, er, at hand aabner Lydiæ Hierte derfor, at hand giver hende Lyst og Længsel til Guds Ord, der staar ikke, at hand aabnede hendes Hierne eller Forstand eller Ihukommelse. Videre samme Søndag: et Menneske kand i een time lære saa meget af Guds Ord, som ellers i 10 Aar, naar hand vil icke lade sig indtage i verslige ting, og det er Guds tiid og beqvemhed. Dernest samme Dag: Vejen til Salighed er den snevre port, hvilken bestaar udj selvfornægtelse, Christi Kaarses paaleggelse, og hands efterfølgelse. Søndagen efter antegnede ieg efterfølgende: Dend aandelige forening imellem de troende gjør, at en Sandtroende strax kand elske dend anden, skjønt hand aldrig har seet den anden tilforn, en sand troende bliver sammen smeltet med Christo, som skeer paa en aandelig maade; hvilcket hand ogsaa Søndagen efter, neml. dend 4de, repeterte saaledes: Vi skal saa at sige sammensmeltes med Christo paa Aandelig Viis, saa at der skal icke længere være to men eet, thi vi skal være et Sind og en Aand med ham. Dernæst paa Mariæ Besøgelses Dag blev blandt andet følgende ting talte: Private forsamlinger ere ganske fornødne, hvilcket beviises af Mariæ og Elisabeths Sammenkomst; en Præst kand icke saa vel omvende alle som en Læg-Mand i saadanne Samqvem. Disse Forsamlinger bør være iblandt Ligemænd, thi saadanne vare Elisabeth og Maria. Analogia fidei forklarer vore Lærere gemeenligen ved at forklare skrifften af skrifften, men det er icke saa; thi derimod kand siges meget; en ugudelig Præst kand aldrig forstaa Guds Ord, thi hand har kuns en udvortes Kundskab, hand kand ej omvende nogen, naar hand icke har Aanden.

Denne Lærdom blev i Catechisationen paa den 8de Søndag efter Trinitatis samme Aar saaledes igientaget: en uigienfødt kand aldrig være en sand Lærer, thi af deres Frugter kiendes de; naar da deres Levned er ondt, hvor kan de da etc.? hvordan kand en glubende Ulv være en god Hyrde, hand kand vel lære noget got, som hand har skriften for sig, som dette hedder om Pharisæerne, Math. 23, men dog aldrig udj alt være en sand Lærere; een, som ej er igienfødt og ej selv vandrer paa den snevre Vej, kand aldrig med Krafft, Sandhed og Alvorlighed lære en anden at vandre derpaa; thi hand veed intet deraf, det var ligesom at ieg, som aldrig hafde været i Ostindien, vilde viise en anden Vejen derhen. Samme Søndag merckede ieg ogsaa følgende poster: Kierlighed er Grunden til alle Christendoms Dyder, thi deraf flyder og Troen; Helliggiørelsen bestaar derudi, at vi renses fra Synden, og de kiødelige Lyster udrøddes og udrenses i os; vore Dyder, naar de skal behage Gud, maae de ogsaa være hellige og retfærdige i sig selv. De igienføde skal selv prøve alt det, de høre, og ej heller forlade sig paa de igienføde Lærere; dog dersom en Lærer stedse [forkynder] den sande Lærdom, er hand vist igienfødt. U-lychsalige ere de, som prøver sig efter deres Systemata og Analogia fidei. — Disse ere de Poster, som ieg dend tiid af Hr. Evalds Mund har tegnet, og skjønt ieg nu vel veed, at Vidne paa Ord efter Aars forløb ej kand gielde, saa har ieg dog ej kundet forbiegaae bemeldte poster, men dem til vedkommendes skønsomhed anført, ej allene fordi de ere hørte, men end ogsaa fordj de samme tiid ere optegnede, og mand alletider efter mange aars forløb bliver tilladt at vidne om sin egen Skrift. — — —

Kiøb. d. 15. Martii 1734.

*B. Dass*¹⁾.

¹⁾ Benjamin Dass blev snart efter Rektor i Trondhjem (D. biogr. Lex. IV, 200).

— — I samme huus hvor ieg logerer, som er i Studdiistrædet næst ved Biskoppens Residents, hvor en Fyrverkere ogsaa logerer, nafnlig Frich, og hos ham en anden Fyrverkere, nafnlig Allant¹⁾. Hos disse har afvigte Aar, 1733, ofte forsamlet sig adskillige folk, baade Mands og Qvindes personer af alle slags, hvilke ieg hørte synge og iblant holde en tale, som af et og andet Ord, ieg hørte, kunde merkes at være nogle af Skriftens Sprog og andre Saligheds Lærdomme. Saadant varede tit langt ud paa Natten; ieg erindrer ogsaa, at der en tiid lang var en farlig Skrigen og Buldren om Natten, og blef hørt adskillige ord som af et desperat Menneske. Af dem, som her saaledes forsamlede sig, kiendte ieg disse, Gerdt Hansen, Stevring, Taysen, Bastholm og en Laquei, nafnl. Møller; de andre kiendte ieg icke²⁾, ej heller nogle af de Qvindes personer, som kom med dem. Jeg erindrer ogsaa, at Hr. Rhone til Ste Petri Kirke kom een gang til mit Cammer og spurgte om bemelte Fyrverker.

Hvo der haver været Hopmand for denne Forsamling, kand ieg icke sige, eftersom ieg icke har particulaire Bekiendskab til nogen af dem. Dend Fyrverker Alant hørte ieg offtest tale iblant dem, saae ham og følge til Døren, naar nogen gik bort, og undertiden komme med nogle Fruentimmere; hvad ellers er hos dem passeret, kand ieg icke giøre nermere underretning om, eftersom mit Cammer icke var saa nær deres Værelse, at ieg ret kunde høre, hvad der blef talt, men veed, at Monsr. Lindberg, som paa dend tiid logerede oven over dem, tit beklagede sig, at hand icke kunde have Roe om Natten for deres Larm, eftersom hand saa meget bedre kunde høre, hvad der blev handlet.

¹⁾ Peter Jesper(sen) Frick og Niels Alandt var paa den Tid Underfyrværkere (Underofficerer i Artilleriet), men blev senere Officerer. Se foran S. 544.

²⁾ I et Vidne, aflagt af J. C. Kierulf, nævnes ogsaa Prof. Reuss som Besøger af Forsamlingerne hos Alandt.

2. Om ieg selv har hørt noget af hr. Ewald, præst til Weysenhuuset, eller andre personer i eller uden Embedet, som stridig imod dend Augsburgiske Confession, Ritualet og vor Kirkes Libros Symbolicos, da eftersom ieg kun sielden har hørt Hr. Ewalds prædickener, erindrer ieg kuns denne post, som mig siuntes stridig mod vor reene Lærdom, at hand lærte, mand icke maatte dømme vel om nogen, i hvor meget got mand end saae af ham, imod Luthers forklaring over det 8 Bud, som lærer os at meene og tale vel om Alle etc. Ellers er mig eengang een person forekommet, ved Nafn Bastholm, som paastoed, at dend, som var igienfødt, aldrig siden kunde synde, thi synden blev ham med rub og stub fratagen, sagde hand, og vilde beviisse denne sin meening af 1 Joh: 3. Denne samme Bastholm statueerede ogsaa, at Dievelen eengang skulle faae forløsning ved Christum, og begge poster umuelig vilde lade sig aftrette, hvor meget hand blef converseret.

3. Om ieg veed at angive andre, som tillige og ellers kunde have hørt saadant. Da har Stud. Peter Møller tilligemed mig hørt anførte Poster af Hr. Ewald. En skræder, nafnl. Jørgen Winchler, i hvis huus meerbemeldte Bastholm proponerede de 2de foransførte Vildfarelser, anhørte de samme og tilstod, at hand offte for ham tilforn hafde saadant proponeret. Hvad ellers forsamlinger angaar hos for bemelte Fyrverker, da tviler ieg icke paa, at det io er andre Gotfolk bekiendt, som boer her i huuset, neml: Monsr. Schoustrup og sal. Dinnesens Enke. Stud. Philip Monrath har sagt til mig, at hand hørte Hr. Ewalds ord over dend Grønlænders¹⁾ Begravelse, neml. at hand var fød i mørket, levede i mørket, og døde i mørket. — —

Hafniæ d. 15. Martij A^o 1734.

*A. Thillerup*²⁾.

¹⁾ Vistnok den hos Bruun, Fr. Rostgaard, S. 249, omtalte Grønlænder Poek, der døde i Kbhvn. 1729.

²⁾ Blev 1734 Præst i Farup ved Ribe.

2.

Brev fra J. B. Bluhme til Chr. David.

Følgende Svar paa den grønlandske Missionær Chr. Davids »Erindringer» (Formaninger) til Hofprædikant Bluhme er karakteristisk og viser sidstnævntes reserverede Holdning overfor adskilligt i den religiøse Bevægelse i Kjøbenhavn, saaledes som den havde udviklet sig, særlig i Aaret 1733. Meddeles efter Heibergs Afskrift fra det trondhjemske Vidensk. Selskabs Haandskriftsamling (4to, 102 a.).

Hof-Predik: Bluhmes Sendschreiben an Zimmermann Christian David in Grönland, geschrieben in Anfang des Jahres 1734.

Jesum den Gecreutzigten, der uns von Gott gemacht ist zur Weissheit, zur Gerechtigkeit, zur Heiligung und zur Erlösung, in demselben hertzlich.

Geliebter Bruder!

Ich hoffe zu Gott, dass diese Zeilen euch lebendig, und auch zugleich in der alten Gnade Gottes eingewurzelt, antreffen werden, warum ich Gott öfters anzuflehen nicht vergessen, nicht weniger, dass Gott euer Wort an die jene mögte gesegnen, die Gott und Jesum nicht kennen, dass sie mögten bekehrt werden von der finsterniss zum licht, euch zum Ruhm auf jenen Tage. Gott lasse mir zu seiner Zeit reiche Erhörung meines armen Gebeths vernemen. Dass Ihr mich liebet und solche fülle einer liebe mir durch eine Zuschrift zu erkennen gegeben, davon dancke ich hertzlich, nicht weniger vor eure Erinnerungen aus gutem Herten, die mit gleichem Herten aufgenommen worden, auch, so weit mich schuldig finde, zur Regel dienen werden; weil aber mein sinn ist lieber zu irren, als zu heuchlen, so melde auf eure verlangen auf jede Erinnerung dieses kurtzlich zur Antwort.

1. Hr. Ewald und Reuss liebe ich von Herten, arbeite mit ihnen zu einem Zweck, neml. den lauf der ein-

geführten Gottseligkeit zu befodern, dieses merchen sie selbst genug, und lassen mir ihre gegenliebe darin merchen, dass neulich Hr. Ewald mich zu seinem Beichtvater angenommen, habe mich auch nach seinem und Hr. Reusses seinem Willen beqvehmet, sie mit Einander in Beichtstuhl zu nehmen, ihnen durch eine Erinnerungs Rede zu Gemeinschaft des Geistes vor dem Abendmahl zu ermuntern, und mich mit ihnen zu verbinden, so sonst nicht hier gebräuchlich. Dass ich aber alle Mittel, die sie zur Anwendung der Gottseligkeit gebrauchen, billigen sollte, kan ich nicht, auch nicht die Freyheit, so Hr. Ewald in Ansehung des Beichtstuhles und Abendmahls fodert. Gott ist ein Gott der Ordnung, und wer sich einmahl durch einen Eid an Ordnungen einer Kirchen gebunden, muss bey der Ordnung bleiben, und keine Spaltung und Trennung anrichten, davor Paulus so hertzlich warnet. Das aber reisset mein Hertz nicht von ihnen ab, so ich trage sie, wie sie mich, denn der völlige Einigkeit des Geistes ist im Himmel zu erwarten; in der Haupt-sache bleiben wir einig, Jesum zu predigen, wie Er uns gemacht ist zur Gerechtigkeit, aber auch zur Heiligkeit. Mein Amt leidet nicht so oft zu sie zu kommen, wie ich wollte, ich muss gehen, wie mich Gott führt, der kennt mein Hertz.

2. So richte ich die Personen nicht, die sich von der Gemeinschaft des Gottes Dienstes werden trennen, glaube, dass darunter redliche Seelen sind, kann aber ihre Absonderungen von Gebrauch der öffentlichen Gnaden-Mittel nimmer billigen; mein Jesus hat es selbst auch in einer verdorbenen Kirchen niemahls gethan; wer gehet sicherer als nach Jesu exempel? Er hat die Predigt des Worts, das Amt der Versöhnung, das heilige Abendmahl als Mittel der Seligkeit selbst eingesetzt, wer darf Christi Ordnung verlassen? wer darf seinen Befehl [: thut Nb. solches zu meinem Gedächtniss :] unterlassen? Trage ich dann gleich solche Seelen mit grosser Gedult, so billige ich ihr Thun nimmer; das ist wohl ein grosser unterschied sich

von einer falschen Kirchen zu trennen, als sie gethan und die wahre Kirche verlassen, die da gebaut ist auf den Grund der Propheten und Aposteln, welcher Ruhm unserer Lutherschen Kirche ewig bleibet. Ein wahrer Christ gibt keinen Schwachen Anstoss. O! wie warnet Hr. Arnold von dem Abweg in seinem Abwegen gutwilliger Christen. Ich habe neulich von Zustand der sichtbaren Kirchen Christi auf Erden 2 Predigten gehalten, davon alle Kinder Gottes bey Hofe nichts auszusetzen gehabt.

3. So bin darin mit liebem Bruder einig, dass durch Gemeinschaft der Glieder der Separatismus zu heben; aber öffentliche Reden, wann sie nichts als liebevolle Warnungen sind vor Seelen, die leicht dahin fallen können, sind nicht zu verwerffen; man bauet dadurch gross Unglück vor. Wie oft haben unsere theure Männer, Spener, Franck, Arnold, solche Reden gehalten? denn sie bezeugen, dass der Kirche kein grösseres Unglück wiederfahren könne, als wann gute Seelen sich davon absondern; denn ist das Saltz weg, womit soll man saltzen? ist der Sauerteig weg, was soll bewegung machen? Jesus hat auf Erden nicht bloss seine unsichtbare Kirche, sondern auch seine sichtbare, die ist da, wo sein wort noch in wahrer lauterkeit gelehret, und die Sacramenten nach seiner Einsetzung gebraucht werden, da müssen wir nun das verfallene Haus Jesu nicht stehen lassen, davon laufen, uns trennen, sondern Jesum helfen, bauen und besäen, und zwar durch eine grosse gedult und langmuth; und das thue ich bey denen, die sich werchlich lange getrennet, dass durch sanftmüthige unterredung sie zu gewinnen mich bemühet; selten wird dessen öffentlich gedacht. Da hat lieber Bruder meinen Sinn, ist er nicht lauter vor dem Herrn, ach! so reinige Er selbstigen!

(Derefter følger Bluhmes Erindringer til Chr. Davids Skrift om de 8 Saligheder, meddelte i Oversættelse i Kirkehist. Saml. 5. R. III, 699—700).

Nun ich bleibe mit ihm im Grunde einig, trage ihn,

und bitte, Er trage mich; Jesus soll unserer beyder Weg, Wahrheit und Leben bleiben, durch Ihn wollen wir allein gerecht, allein heilig, allein selig werden, je näher wir seinem Sinn und Leben kommen, je vollkommener wollen wir uns halten, und nach Ihm wollen wir uns mit Ernst strecken, bis wir zu Ihm kommen, da sehe ich Ihn, lieben Bruder, wills Gott, gewiss, und bleibe sein treuer Fürbitter.

J. B. Bluhme.